

Piotr Matusak

Ciechanów w czasie II wojny światowej (1939–1945) : zarys problematyki badawczej

Niepodległość i Pamięć 23/1 (53), 147-182

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Matusak

Wyższa Szkoła Prawa i Finansów w Bielsku-Białej

Ciechanów w czasie II wojny światowej (1939–1945). Zarys problematyki badawczej

Słowa kluczowe

Ciechanów, wojna obronna 1939, Armia Krajowa, Armia Ludowa, Bataliony Chłopskie, ruch oporu, działalność Delegatury Rządu RP Okręgu Ciechanów, tajne nauczanie

Streszczenie

Wybuch wojny 1939 roku położył kres bogatemu życiu miasta i powiatu ciechanowskiego. Z racji swojego położenia teren ten zajmował ważne miejsce w polskich planach obronnych. Rozlokowano tam liczne formacje wojskowe, które miały za zadanie bronić granicy RP od strony Prus Wschodnich. W rejonie Ciechanowa miało miejsce kilka istotnych starć, które miały wpływ na przebieg wojny obronnej 1939 roku. Powstanie Rejencji Ciechanowskiej zapoczątkowało proces germanizacji wszystkich obszarów życia tego terenu. W Ciechanowie powstały obozy pracy i więzienia dla ludności polskiej. Polityka okupacyjna doprowadziła do ruiny gospodarczej, ogromne były też straty ludnościowe. Jednak społeczeństwo nie poddało się, organizowano różne formy ruchu oporu. Aktywnie działały struktury Armii Krajowej, powstawały formacje wojskowe ruchu ludowego i obozu narodowego. Działania konspiracyjne koordynowała Delegatura Rządu na Kraj Okręgu Ciechanów („Jeziorna”, „Ogródek II”, „Sad II”, „Strażnica”), która powołała podziemną administrację, szkolnictwo, nadzorowała walkę cywilną. Aktywnie działał też na tym terenie ruch lewicowy, który w 1944 roku przystąpił do tworzenia rad narodowych. Ciechanów został wyzwolony przez Armię Czerwoną w połowie stycznia 1945 roku.

Ciechanów w planach obronnych

W planach wojennych Sztabu Generalnego WP Ciechanów był w obszarze obronnym Armii „Modlin”, dowodzonej przez gen. Emila Przedzimirskiego-Krukowicza, która składała się z 8. DP, 20. DP, 26. DP, 30. DP, Nowogródzkiej Brygady Kawalerii i Mazowieckiej Brygady Kawalerii, do której włączony został Ciechanowski 11. pułk ułanów i wiele innych jednostek pozadywizyjnych, w tym saperów, czołgów, batalionów Obrony Narodowej. Miały one bronić obszaru Północnego Mazowsza, na granicy z Prusami.

W Ciechanowie i okolicy zbudowano umocnienia saperskie. Saperzy zaminowali 35 z 40 mostów, rozbudowano łączność, lotnisko polowe w Sokołówku. Stanowiska obrony przeciwlotniczej rozmieszczono na pozycji obronnej. Już 2 września 8. bateria kpt. Józefa Płodowskiego zestrzeliła samolot niemiecki.

W mieście zorganizowane zostały struktury obronne: Pogotowie Harcerskie, Przystosowanie Wojskowe Kobiet, Pocztove Wojskowe Przystosowanie, Policja Państwowa, Służba Zdrowia, OPL (Obrona Przeciwlotnicza). Stacjonowała tu komenda Garnizonu ze służbami z 11. pułku ułanów oraz świeżo zmobilizowane oddziały rezerwowe. W rejonie Ciechanowa 8. DP była rozmieszczona początkowo w rejonie Ościsłowa, potem, 2 września została przerzucona w rejon Pniewa, za linią kolejową Ciechanów–Działdowo i za rzekę Łydynię. 3 września wieczorem zostały skierowane do kontrataku pułki dywizji – 32. na Łysakowo, 21. pp – na Szulmierz i 13. pp między nimi, do odparcia ataku. Niemcy naprzeciw skoncentrowali tu 12. DP i 1. DP, 1. BK, 61. DP, 217. DP, Dywizję Pancerną, „Kempf” z 3. Armii, która miała nacierać na Ciechanów, po przełamaniu pozycji pod Mławą. Siły polskie liczyły razem – 52 453 żołnierzy, zaś niemieckie – 98 577 żołnierzy; Armia „Modlin” miała 27 samolotów i 65 czołgów, 298 dział, Niemcy zaś 600 samolotów, 2 434 czołgi i 698 dział.

3. Armia Wehrmachtu gen. G. Kűchlera uderzyła z Prus Wschodnich na Mławę–Ciechanów–Wyszków–Warszawę. Musiała jednak w pierwszej kolejności przełamać obronę pozycji mławskiej.

W Ciechanowskim ważną rolę obronną odgrywała linia kolejowa, po której kursowały pociągi pancerne WP nr 13 „Generał Sosnkowski”, nr 14 „Paderewski” (jako odwód Naczelnego Wodza), nr 15

„Śmierć” (jako odwód NW), które operowały na trasie Modlin–Ciechanów–Mława–Działdowo i Modlin–Nasielsk–Płońsk–Sierpc.

Polski plan wojny z Niemcami zakładał walkę całego narodu w myśl hasła: „Jedność moralno-polityczna narodu”. W Armii „Modlin” utworzono stanowisko komisarza cywilnego, który w obszarze operacyjnym podlegał dowódcy armii, ale odpowiadał za bezpieczeństwo oraz aprowizację wojska i ludności. Podlegała mu administracja terenowa, stąd starosta ciechanowski w sierpniu 1939 roku wstrzymał urlopy pracowników, wprowadził w starostwie całodobowe dyżury, a w gminach utworzono posterunki cywilnej Straży Bezpieczeństwa, podległe komendantom gminnym i przez nich Komendantowi Powiatowemu Przysposobienia Wojskowego. Miały one ochraniać administrację państwową, kolej, którą podzielono na odcinki obronne, obiekty wojskowe i państwowe. Komendy Powiatowe OSP, LOPP, ZHP prowadziły zaś szkolenie w zakresie obrony przeciwlotniczej, przeciwigazowej, metod gaszenia pożarów. Obronę wojskową miasta organizowała natomiast Wojskowa Komenda Miasta (Garnizonu). Do akcji włączyli się działacze OZN, SN, SL, PPS, cechy rzemieślnicze, pracownicy banków, członkowie Związku Ziemiaków, Koło Polek, Związku Strzeleckiego, dyrekcje fabryk, szkół i Pogotowie Wojenne Hufca ZHP. Kierował tą akcją Komendant Hufca ZHP. Pismo „Głos Mazowiecki” z 31 sierpnia 1939 roku, w artykule wstępnym pisało wówczas:

w dniu wczorajszym zostały wydane Polsce zarządzenia obronne. We wszystkich miastach i wsiach zarządzenia mobilizacyjne wywołały powszechny entuzjazm. Przed afiszami i zarządzeniami mobilizacyjnymi, gromadziły się tłumy ludności. Patriotyczny zapał ogarnął wszystkich. Według nadchodzących wiadomości, w wielu miastach idące szeregi rezerwistów zarzucano kwiatami i żegnano żywiolowym entuzjazmem. Tłumy publiczności razem z rezerwistami śpiewały „Rotę” i „Hymn Narodowy”. Patriotyzm narodu polskiego urósł do takiej potęgi duchowej, że stał się wołą całego narodu zwycięstwa.

Nastrój w Ciechanowie był głęboko patriotyczny, ale i pełen niepokoju wobec bliskości granicy i dywersji niemieckiej V kolumny.

Tworzono oddziały pospolitego ruszenia. Polski Komitet Żywnościowy wprowadził Pogotowie Gospodarcze i zalecił zgromadzenie w powiecie i gminach zapasów żywności na 20 dni. Tworzono także

punkty szybkiego dostarczenia żywności dla wojska. Komisja Powiatowa i Miejska PCK utworzyły ochotniczą służbę zdrowia – szpital polowy, drużyny ratownicze, punkt sanitarny na dworcu kolejowym, punkty ratownictwa przeciwgazowe, punkty odkażania. Powiatowy Zakład Opieki Społecznej zaś organizował placówki opieki społecznej i pomocy wzajemnej. W gminach powstały Komitety Samopomocy tworzone przez ZS, ZMW RP „Wici”, CZMW „Siew”, SL, KGW. Uczestniczył w tej akcji także Związek Ziemian i Spółdzielnie Spożywców „Społem”. Budowano umocnienia i rowy przeciwlotnicze, w osiedlach schrony, w piwnicach, o dwu wyjściach, umocnienia z uszczelnieniami przeciwgazowymi. Zmilitaryzowano kolej, w której działało też Przynależenie Wojskowe Kobiet (PWK), pocztę, zwłaszcza telegraf i telefon, obsadzono wojskowymi i członkami Poczтового Przynależenia Wojskowego (PPW). Tworzono kompanie naprawcze kolei i grupy monterów telefonicznych (ochrona linii, torów i stacji). Policja Państwowa miała zapewnić bezpieczeństwo, ochraniać obiekty administracyjne i wojskowe, stacje.

Wybuch wojny i naloty na Ciechanów zdeorganizowały ten system obronny, wymuszając żywiołową akcję samopomocy i obrony społeczeństwa oraz pomoc dla walczącego Wojska Polskiego. Obrona Przeciwlotnicza (OPL) z Policją Państwową ustaliły strefy wycofania się ludności z miasta, na wypadek wkroczenia Niemców, na tereny bezpieczne powiatu, a następnie na Lubelszczyznę. Akcją tą kierowała Policja Powiatowa z OPL. W Ciechanowie była ponadto placówka wywiadu wojskowego podlegająca ekspozyturze bydgoskiej Oddział (wywiadu) II Sztabu Generalnego WP.

Policja śledziła mniejszość niemiecką, żydowską, ruch komunistyczny i inne grupy społeczne oraz badała nastroje obronne, bowiem sprawozdanie sytuacyjne Urzędu Wojewódzkiego z 11 kwietnia 1939 roku informowało, że w zebraniach Stronnictwa Narodowego (SN) w powiecie uczestniczyło 1900 osób, co potwierdzało aktywność SN w tym powiecie.

2.II.br. przyjechał z Warszawy do Ciechanowa Zogackier Wolf, który w mieszkaniu Apla Beniamina odbył poufną naradę w KM KOMP., na której byli obecni: Gałek Hersz, Kostrzewa Abram, Wino Abram, Zylber Michel. Wobec osadzenia w MO [Miejscu Odosobnienia armii] w dniu 27.I.br. dotychczasowego sekretarza

KM KOMP. w Ciechanowie, na jego miejsce został wybrany Gałek Heres, który zreferował działalność tego KM, podkreślając małe wyniki akcji wobec obaw przed represjami i wobec dezorganizacji w szeregach komunistycznych.

Oprócz ekspozytur wywiadu wojskowego, polityczno-policyjnego na pograniczu z Prusami Wschodnimi utworzono także, tuż przed wojną, organizację pod nazwą Społeczna Sieć Informatorów. Prowadziła tę akcję także Straż Graniczna m.in. w ciechanowskim kierował nią oficer wywiadu O. II Sztabu Generalnego Zygmunt Stefański.

Ponadto w ramach Oddziału II Sztabu Głównego WP sieć tworzył ppor. Bronisław Trentowski, były legionista, działacz społeczny w Ciechanowie. Organizował on sieć dywersji pozafrontowej „K7” i kierował nią jako „Narkom”. W powiecie ciechanowskim było 26 członków. Mieli oni 6 magazynów z bronią. Nie wykonali dywersyjnych akcji, bo brak było rozkazu Naczelnego Wodza WP. „K7” tworzono na Mazowszu w ramach I Dowództwa Obrony Korpusu – organizowano ludzi z terenu, niewyróżniających się w środowisku, często kaleki, byli to często działacze partii: SN, SL, PPS, nauczyciele, b. legionieści, POW-iacy, harcerze. Patrole składały przysięgę, szkolono je w dywersji, taktyce, wywiadzie i były przeznaczone do akcji na tory kolejowe, mosty, lotniska, elektrownie, samoloty, samochody, parowozy.

Ciechanów objęty był systemem obrony Armii „Modlin”, choć miasto nie miało baterii do obrony przeciwlotniczej. W łączności operacyjnej miał kryptonimy numerowe 48 i 23, zaś 11. pułk ułanów – „Ignacy”, „Mazowiecka Brygada Kawalerii”, do której wchodził – 11. pułk ułanów – „Bolesław”, 8. DP – „Stefan”, 20. DP – „Grzegorz”. Dowódcą 11. pułku ułanów był ppłk Władysław Mączewski, a Mazowieckiej Brygady Kawalerii – płk Jan Karcz.

Udział w wojnie obronnej 1939 roku

1 września 1939 r. o świcie [pisał T. Wyrzykowski – P. M.], miastem wstrząsnęła nowa wieść, wojna. Niemcy wkroczyli w granice Rzeczypospolitej! Orędzie Prezydenta RP. Ciechanów oddalony od granicy zaledwie 50 km. Niebawem pojawiły się nad miastem samoloty, ludzie pozdrawiają je machaniem rąk – w przekonaniu, że własne, polskie. Lotnicy w pewnym momencie odpowiedzieli po piracku: ogniem

karabinów maszynowych i bombami lotniczymi. Liczne domy szczególnie wzdłuż ulicy Sienkiewicza, w ciągu krótkiej chwili, przemieniły się w pochodnie i zgliszcz. Wśród ludności cywilnej i przyjeżdżających taborów wojskowych liczni zabici i ranni. Szczególnie na dworcu kolejowym; zgromadził się tam tłum ludności kurpiowskiej, która w sezonie letnim pracowała w okolicznych wsiach, a na wieść o wojnie, zdążyła do swoich domów.

Istotnie, na stacji kolejowej w Ciechanowie była stacja zaopatrzeniowa w żywność i sprzęt wojskowy. Tu był też wysunięty punkt łączności i stanowisko dowodzenia Armii „Modlin”. W czasie nalotu na stację kolejową odbierał amunicję i żywność dostarczoną pociągiem oddział ze 143. kolumny taborów 11. pułku ułanów i III dywizjonu 8. pułk lekkiej artylerii. Zginął wówczas, w czasie nalotu kwatermistrz 8. DP por. Bogusław Błasikowski, kilku ułanów z 11. pułku ułanów oraz kilkudziesięciu mieszkańców miasta. Stacja zaopatrzenia została zlikwidowana wskutek obawy o dalsze naloty. Zaczęła się ewakuacja ludności z pierwszej linii frontu. Służba Żywnościowa, która dostarczała żywność do schronów i wodę dla ludności działała sprawnie. Centrala telefoniczna w Ciechanowie obsługiwana była głównie przez członkinie Poczтового Przystosobienia Wojskowego (PPW), ułatwiało to służbę alarmową i przekazywanie informacji o nalotach, ale też zapewniało łączność dla Armii „Modlin”. Była więc poczta atakowana przez lotnictwo niemieckie. Miasto nie otrzymało dział przeciwlotniczych i było w tym względzie bezbronne.

2 września 1939 roku dowódca Armii „Modlin” gen. E. Przedrzymirski-Krukowicz przegrupował 8. DP w rejon Szulmierza, by użyć ją do uderzenia na Przasnysz tj. w lukę między 20. DP a Mazowiecką Brygadą Kawalerii. Zajęcie Przasnysza otwierało bowiem Niemcom drogę na tyły Armii „Modlin”. Płk Teodor Furgalski ugrupował pułki 8. DP na kierunku wschodnim na Grudusk – 13. pp prawe skrzydło i 32. pp – lewe skrzydło, a w środku był 21. pp. Zawiodła łączność z sąsiadami armii, a wieczorem pojawiły się łuny nad Ciechanowem palonym przez pancerny zagon Dywizji Pancernej gen. Kempfa, który przedarł się na tyły 8. DP. Ośrodek łączności 8. DP był wówczas w Regiminie, a w pobliskim folwarku Włosty był punkt obserwacyjny dowódcy 8. DP i sztabu z kompanią sztabową. Łączność telefoniczna dywizji została przerwana, ale ją odbudowywała kompania łączności

8. DP z Włost. Rozkaz natarcia 8. DP wydał dowódca armii. Wobec przewagi Niemców pod Gruduskiem w WP wybuchła panika.

o godz. 17.30 kolumna piechoty z art.[ylerią] długości 10 km w marszu przez Grudusk czołem w m. Andrychy na szosie Grudusk-Ciechanów (...). Walczył tu 134 pp, wspierany przez I i III pał, z rejonem 3 km od folwarku Włosty, 8 dac [dywizjon artylerii ciężkiej] był k. folwarku. Natarciem piechoty dowodził dca piechoty dywizyjnej ppłk de Laveaux. O 23.00 pojawiły się czołgi niemieckie na drodze Grudusk-Ciechanów, co wywołało popłoch. Oddziały polskie rozczłonkowane zaczęły się cofać pozostawiając broń ciężką w sposób niezorganizowany. 13 pp zamykający szosę Grudusk-Ciechanów wycofywał się, rozkaz dowódcy przez Płońsk na Modlin wycofał się też, 32 pp walczący na lewo od szosy Ciechanów-Grudusk w rejonie Przybyszowa-Mieszczanowa.

3 września

do miasta wtargnęła kolumna pancerna ok. 80 wozów. Ok. godz. 22.00 w odległości 2 km szosą Grudusk-Ciechanów przyjechała kolumna pancerna w sile 20 wozów. Dało się odczuć duże zdenerwowanie wśród żołnierzy kompanii, ponieważ nie posiadałem żadnego działka ppanc. W tym czasie luno pożarów wskazywały na to, że oddziały niemieckie są już na naszych tyłach. O godz. 24.00 ze swego punktu słuchowo i wzrokowo stwierdziłem walkę w rejonie dowództwa Dywizji, gdzie pozostawiłem swój 3 pluton. W godzinę później wysłałem 2 gońców do sztabu dywizji, aby się dowiedzieli co się tam dzieje. Około godz. 2.30 rano wrócili gońcy z meldunkiem, że nikogo w dowództwie dywizji nie ma. W tym czasie w panicznej ucieczce przeszło mnóstwo wozów taborowych. Był moment kiedy i moje plutony zaczęły uciekać przed czołgami, których ja osobiście nie widziałem (...). Postanowiłem wycofać się w lasy Opinogóry – wspominał ppor. Z. Grabowski

8. DP w rejonie Gruduska miała 250 zabitych, 450 rannych i 750 zaginionych oraz kilkudziesięciu w niewoli. Nie została jednak rozbita, a walczyła nadal. Mazowiecka Brygada Kawalerii wycofała się zaś na Wyszków. Ciechanowski 11. pułk ułanów, po przełamaniu obrony przez Niemców, znalazł się pod Terespołem, gdzie skapitulował w Grupie gen. E. Przedzrymirskiego 29 września 1939 roku.

Wycofujące się z Ciechanowa i okolic oddziały, głównie tabory WP, rozpierchły się szerząc panikę. Opór stawiała załoga łączności Armii

„Modlin” i pododdział 21. pp, który obsadził gmach poczty na ul. Płońskiej (zginął tu m.in. harcerz Stefan Popieralski). Bronił się też oddział WP w koszarach. Podjął walkę armijny 60. batalion saperów i 63. samodzielna kompania czołgów rozpoznawczych typu TK, która brała udział w ochronie lotniska Sokołówek, gdzie stacjonowała 53. lotnicza eskadra obserwacyjna. Poniosła ona duże straty. Przybył wówczas do miasta z Nasielska polski pociąg pancerny nr 13, który ogniem km i z dział odrzucił Niemców. Niemcy przeszli do obrony w północno-wschodniej części miasta, czekając na wsparcie, które zatrzymała na swoim prawym skrzydle 8. DP. Rano, dopiero po dotarciu dodatkowych sił niemieckich, oddziały polskie wycofały się na południe. Robert Bartoń o walkach w Ciechanowie pisze: „(...) 3 września wpadły do Ciechanowa pierwsze szybkie oddziały pancerne i zmotoryzowanej piechoty wroga, strzelali do każdego kto tylko na ulicy się pokazał”.

Pomocy rannym w mieście udzielali farmaceuta z PCK Jan Reutt i woźny kina Mieczysław Urbanek. W białych fartuchach ze znakiem PCK zbierali rannych i zabitych, Polaków i Żydów, kobiety i dzieci, znosząc ich do schronów i piwnic. Sytuacja operacyjna i zajęcie Ciechanowa spowodowały, że gen. E. Przedzimirski-Krukowicz meldował 4 września 1939 r. o 1.45 do Naczelnego Wodza:

O godzinie 19.00 przedarł się zagon broni pancernej z kierunku Przasnysza na Ciechanów, gdzie wzniesił pożar i przesunął się dalej w kierunku Płońska i są to przypuszczalnie samochody pancerne i lekkie czołgi z oddziałów rozpoznawczych I i 12 dp, która razem z dwoma pułkami kawalerii walczy dziś na południe od Przasnysza z brygadą pułkownika Karcza. Nie mam na tyłach odpowiednich sił by ten zagon szukać i zwalcząć. Modlin jest na wszystkich wyjściach zamknięty, jednak zagon ten może być nieprzyjemny i na tyłach moich dwóch dywizji, które w ciągu nocy mają się przegrupować do rejonu Ciechanowa. Proszę zatem o przyście mi z pomocą...

Generał pomocy nie otrzymał.

Okupacja niemiecka

Ciechanów został zajęty przez Wehrmacht, który przejął tu władzę jako Zarząd Wojskowy. Szefem Zarządu Cywilnego w 3. Armii w Ciechanowie został brigadenführer Heintz Jost. Policję Sipo i SD

utworzyła, z Olsztyna, Einsatzgruppe V – SS Standartenführer Ernest Damzog, które skierowało tu Einsatzkommando 2/V organizując w Ciechanowie policję bezpieczeństwa. Rozpoczęła ona masowe aresztowania polskiej inteligencji wg list sporządzonych przez Selbstschutz i VD. Bito, torturowano i rozstrzeliwano, wysiedlano polskich działaczy politycznych, inteligentów. 28 września 1939 roku, rozkazem Naczelnego Dowódcy OKH (Naczelne Dowództwo Wojsk Lądowych) gen. Brauchitscha, szefem administracji został nadprezydent Prus Wschodnich Erich Koch. W okresie Zarządu Wehrmachtu 8 października 1939 roku dowódcą okręgu wojskowego Południowe Prusy Wschodnie (Płn. Mazowsza) został gen. G. Kückler, z siedzibą w majątku Krasne. Powołał on komisarycznych starostów i burmistrzów.

25 września 1939 roku Wehrmacht przekazał władzę administracji cywilnej. Powstała Rejencja Ciechanowska, prowincji Prusy Wschodnie podległa Erichowi Kochowi, o obszarze 12 847,3 km², zamieszkała przez 842 819 obywateli, w tym 748 000 Polaków, 80 000 Żydów, 15 000 Niemców. Na czele rejencji, z siedzibą w Ciechanowie, stali prezydenci: dr Hermann Bethke, potem Paul Dargiel, zastępcy: Rossbach i Einhardt, a w powiecie ciechanowskim starostą niemieckim został Mathes, który organizował tu władze. W powiecie ciechanowskim połączono też funkcje Kreislanwirta z Kreisbauernführerem. Oddział Ostlandu, następnie Reichslądu był w Ciechanowie.

Niemcy przystąpili do germanizacji miasta Ciechanów, zmieniając jego nazwę na Zeichenau, nazwy ulic i placów zniemczono, wprowadzono język niemiecki w urzędach, zniszczono polskie symbole narodowe, pomniki, biblioteki, zlikwidowano prasę polską, radio, kino, zamknięto polskie szkoły, placówki kulturalne, rozwiązano organizacje społeczne, polityczne, kombatanckie. W powiecie ciechanowskim zamknięto 53 szkoły, 17 bibliotek, 10 kościołów. Powstały tylko szkoły niemieckie dla dzieci polskich i prasa niemiecka „Nowy czas”, „Tygodnik Rolniczy”. Dokonano ograniczeń swobód obywatelskich m.in. wprowadzono godzinę policyjną, obowiązek dla Polaków kłaniania się Niemcom mundurowym, przejmowano polskie zakłady, sklepy, mieszkania, ustalano ceny i kurs wymiany złotego na RM. Zarządzono też oddanie broni, radia, dewiz, złota, dzieł sztuki. Obowiązywał przymus pracy 12–16 godzin na dobę, pozbawiono Polaków urlopów, degradowano ich w zakresie zawodowym, społecznym i narodowym.

Wprowadzono Doraźne Sądy Specjalne, w składzie 3 osób, które skazywały za każdy opór i wystąpienie Polaków przeciw Niemcom. Wydawał on wyroki śmierci bez odwołania. Sąd Specjalny przy Sądzie Krajowym w Ciechanowie oraz Sąd Powszechny, utworzone w 1940 roku, skazywały Polaków za „przestępstwa” tj. złamanie zarządzeń okupacyjnych, co traktowano jako sabotaż w okresie budowy tysiącletniej Rzeszy. Za ubój świni groziła kara śmierci. Wyroki wykonywano przez ścięcie gilotyną w Królewcu lub w egzekucjach, w lasach k. Ciechanowa.

Zimą 1939/1940 dokonano w mieście i powiecie masowych wysiedleń ludności polskiej do Generalnego Gubernatorstwa, a na jej miejscu osadzano Niemców z Krajów Bałtyckich (Łotwy, Estonii). Do stycznia 1941 roku wysiedlono z rejencji do Generalnego Gubernatorstwa 22 000 Polaków, z tego 10 000 z powiatu ciechanowskiego. Zamierzano utworzyć w rejencji 100 km pas niemieczyny z synów chłopów pruskich na gospodarstwach 5–50 ha, by oddzielić nim Rzeszę od wschodu. W miejsce wysiedlonych Polaków sprowadzono 21 500 osób. Akcja ta osłabiona została latem 1941 roku. Koch sam przejął majątek Krasne, własność ks. Czartoryskich, i stworzył tu ośrodek dla inwalidów wojennych. W 1942 roku nastąpiło całkowite, urzędowe wywłaszczenie Polaków z ich gospodarstw i przejęło je niemieckie towarzystwo „Ostland”. Niemcom zabrakło sił na obsadzenie całego terenu, zgodzili się na pozostawienie ludności polskiej, która pracowała na swej ziemi i płaciła roczny czynsz okupantowi, tytułem dzierżawy. Niemcom oddano niemal wszystkie pożydowskie placówki handlowe i przemysłowe. Istniejące na tym terenie cukrownie połączono w Związku Cukrowniczym, mającym swą siedzibę w Ciechanowie. Zarobki były nędzne i niedostateczne. Na niemiecką listę narodową w rejencji ciechanowskiej i powiecie suwalskim do 4 stycznia 1944 roku wpisano tylko 46 500 osób, co oznaczało fiasko germanizacji. Wielu wysiedlonych z Ciechanowa znalazło się na Kielecczyźnie.

W kwietniu 1940 roku aresztowano członków POW, nauczycieli, oficerów, urzędników, polityków – 6 000 osób, które wysłano do obozów. Zakazano zawierania małżeństw przez Polaków, ograniczono działalność religijną Kościoła, pozbawiono Polaków opieki lekarskiej, szpitalnej, wprowadzono obowiązek pracy. Zakazano podróży pociągami i autobusami, poruszania się po terenie. Żydów pozbawiono wszelkich praw obywatelskich. Wprowadzono głodowe racje żywnościowe dla Polaków i mniejsze dla Żydów.

Ciechanów jako stolica administracji rejencji stać się miał niemiecki – centrum kultury niemieckiej i umacniania niemczyzny. Propaganda hitlerowska głosiła tezę o panujących tu odwiecznych wpływach Niemiec. Opracowano plan przebudowy go w miasto niemieckie. Za niemieckie budowle uznano tylko piastowski zamek i kościół farny. Zamierzano wyburzyć polskie domy i wznieść nowe miasto. Plan wyburzeń realizowano w latach 1940–1944. Kolonię domów niemieckich rozpoczęto budować na terenie wsi Tatary. W 1940 roku wzniesiono w Ciechanowie 250 domów, nazywanych przez Polaków „stodołami”. Budowę tę intensywnie realizowano, przerwano w 1941 roku, ale germanizacja trwała tu nadal.

W raporcie Sekcji Zachodniej Delegatury Rządu na Kraj z 10 grudnia 1942 roku, czytamy:

Na terenie obecnej „rejencji ciechanowskiej” na NLN wpisało się, względnie wpisano na nią najwyżej 2% ludności polskiej. Ci naturalizowani „Volksdeutsche” to ludzie mało wartościowi i nie cieszący się dobrą opinią już przed wojną. Krok ich był dyktowany głównie względami materialnymi i obawą o utratę gospodarstwa, sklepu, nieruchomości. Wszyscy oni musieli się wykazać pochodzeniem niemieckim, choć często uzasadnieniem wystarczającym był fakt pochodzenia z Wielkopolski czy Pomorza. Zapisy te trwały tylko w latach 1940–1941. Struktura narodowościowa terenu uległa zmianie pod wpływem następujących czynników: 1) wysiedlenia kilkunastu tysięcy Polaków do „Generalnej Guberni”; 2) niedużego zresztą napływu Niemców rozmaitego pochodzenia i 3) wysiedlenie Żydów. Poważniejszym zmianom uległy jedynie stosunki w miastach (...). Na ogół bez zmian pozostało oblicze narodowościowe wsi zwłaszcza w powiatach plockim, sierpeckim (wieś), ciechanowskim (...). Ostatnio zaznaczyła się dość wyraźna zmiana stosunku do NLN. Nierzadkie są wypadki składania wniosków o skreślenie z Listy. Kończy się to tragicznie [wywiezieniem do obozu koncentracyjnego] (...). Społeczeństwo polskie izoluje się od „Volksdeutschów” i unika kontaktów z nimi (...).

W powiecie ciechanowskim Niemcy podjęli w 1939 roku ochotniczy werbunek do pracy w Rzeszy, ale akcja ta skończyła się fiaskiem. Wprowadzono tu też obowiązek pracy dla Polaków, a opornych osadzano w obozach karnych lub obozach pracy. Arbeitsamty rejencji prowadziły masowy wywóz na przymusowe roboty sabotowany przez młodzież. Niemcy organizowali doraźne łapanki w miastach, osadach

i na wsiach. Wyznaczony kontyngent wywozu robotników do Rzeszy z rejencji ciechanowskiej na 1942 roku wynosił 60 000 osób (tj. 20% ogółu Polaków), ale nie został wykonany, w wyniku oporu młodzieży polskiej m. Ciechanowa i powiatu, gdzie podziemie uruchomiło szeroką akcję wydawania fałszywych, „lewych” dokumentów pracy.

Niemcy w rejencji ograniczyli konsumpcję dóbr przez Polaków poprzez system reglamentacji żywności i towarów na kartki, których wartość kaloryczna była znacznie niższa niż dla Niemców. Ponadto Polacy zakupów na kartki mogli dokonać tylko w oznaczonych godzinach, musieli posługiwać się językiem niemieckim.

Polityka germanizacyjna Niemców w rejencji objęła także polskie życie religijne. Duchowieństwo zostało zdziesiątkowane. Z 200 aresztowanych księży diecezji płockiej 110 zostało zamordowanych. Aresztowanych księży wysyłano do Dachau, zlikwidowano zakony. Większość parafii katolickich była bez proboszczów, a kościoły zamieniano na składy. Zabroniono nawet pogrzebów o udziale większym niż 10 osób m.in. w powiecie ciechanowskim. Niemcy niszczyli także krzyże, kapliczki przydrożne, nagrobki, cmentarze. Zabroniono odprawiania nabożeństw, kazań i spowiedzi po polsku. Zamykano kościoły, konfiskując ich majątek. Pozostawiono w powiecie po kilku księży.

Nie było w rejencji ani jednej polskiej szkoły, a ich budynki przejęły szkoły niemieckie. Akcja tajnego nauczania stała się bardzo powszechna, docierała ona wszędzie i obejmowała ogromną większość młodzieży.

W całym okręgu ciechanowskim urządzili Niemcy całopalenia wielu księgozbiorów publicznych i prywatnych. W szkołach średnich uległy zniszczeniu wszystkie biblioteki, a nawet laboratoria i pracownie fizyczne. Co ocalało z ognia, padło łupem prywatnego rabunku, uprawianego przez poszczególnych Niemców na własny rachunek. Podobny los co biblioteki spotkał i wszystkie czytelnie. Książka polska została zniszczona. Ocalały niedobitki, znajdujące się w prywatnym posiadaniu.

Niemcy usiłowali zastraszyć Polaków i spacyfikować nastroje oporu i odwetu.

W Ciechanowie odbył się proces przeciwko 12 Polakom z pow. mławskiego, którzy w ciągu kilku miesięcy zabili potajemnie ponad 100 świń. W procesie tym

zapadło 5 wyroków śmierci. Kontyngenty odstaw, nałożone na rolników są bardzo duże. Po ich odstawieniu rolnikowi pozostaje bardzo mało na własne utrzymanie.

Rozbudowano aparat terroru: policyjny Sipo i SD, Kripo w Ciechanowie, Orpo policja porządkowa, partyjny – NSDAP, Hitlerjugend, paramilitarny – S.A., NSKK (Narodowosocjalistyczny Korpus Kierowców Samochodowych). Komendant Żandarmerii był przy prezydencie rejencji. Już we wrześniu rozpoczęto eksterminację ludności polskiej. Przez 50 obozów pracy przymusowej w rejencji przeszło 80 000 osób. 8 obozów było w powiecie ciechanowskim: Sońsk, Trętowo, Ujazdówek, Węgrzynowo, Gostków, Śmiecin Nowy i 2 w Ciechanowie. Więziono w nich Polaków i Żydów, którzy pracowali na roli, przy tłuczeniu kamieni, budowie dróg i kanalizacji, rozbiórce budynków, wydobywaniu torfu, budowie nowej dzielnicy w Ciechanowie. Doprowadzano ich do pracy często 10–14 km. Racje głodowe i ciężka praca wycieńczały więźniów, a brak opieki lekarskiej i bicie powodowały dużą śmiertelność. Niemcy założyli obozy karne w Działdowie i Pomiechówku (w tym ostatnim śmierć poniosło przeszło 100 000 ludzi). Żydzi, zamknięci w 1940 roku w gettach, zostali poddani fizycznemu unicestwieniu w 1943 roku.

W latach 1939–1945 odnotowano około 200 większych egzekucji, łącznie zaś straty biologiczne rejencji ciechanowskiej wynosiły około 95 000 ludzi (bez obozu w Pomiechówku). Już w październiku 1939 roku za każdy akt oporu karano Polaków śmiercią lub obozem m.in. skazano na śmierć w Ciechanowie Stefana Stępnia (l. 22), działacza ZS za dokonanie gwałtu względem miejscowych Niemców we wrześniu 1939 roku. Rozstrzelano na cmentarzu w Ciechanowie 11 Polaków, którzy nie oddali broni. Zgodnie z zasadą odpowiedzialności zbiorowej wyznaczono zakładników, których rozstrzeliwano. Gestapo, przewencyjnie lub pod pretekstem oporu, aresztowało Polaków, których wysyłano po śledztwie w Ciechanowie do obozu w Działdowie, Pomiechówku lub do Stutthofu. W 1941 roku, w lasach ościsławskich, w Targoniach, Gołotach Niemcy rozstrzelali starców i kaleki. 4 grudnia 1942 roku, w Zamku Księżąt Mazowieckich w Ciechanowie powieszono działaczy podziemia: Tadeusza Jureckiego, Bolesława Nodzykowskiego, Kazimierę Grzelak, Zenobię Jasięńską. W 1943 roku aresztowano podoficerów 11. pułku ułanów, których zamordowano w Pomiechówku. W 1944 roku, w odwet za zabicie niemieckiego

ogrodnika w Pęczcinie rozstrzelano w żwirowni na Śmiecinie 35 Polaków. W grudniu 1944 roku w Ciechanowie aresztowano Polaków, członków ruchu oporu i przed wycofaniem się zamordowano (16/17 stycznia 1945) na dziedzińcu Ratusza.

Masowo osadzano mieszkańców Ciechanowa w obozie w Działdowie. Każdy Polak mógł bowiem być aresztowany, skazany bez sądu oraz zamordowany. W rejencji życie straciło: zamordowanych – 47 511, 32 962 zginęło w obozach, 2 299 na robotach przymusowych w Rzeszy, 7 797 zginęło z czasie działań wojennych, a 3 592 – zmarło z ran. Miejsca eksterminacji stanowiły obozy, więzienia, ale i lasy, ulice. Z ciechanowskiego więzienia karno-śledczego, wysyłano do obozu w Pomiechówku (m.in. działaczy podziemia, nauczycieli, księży, inteligencję) i tu wykonywano wyroki śmierci.

Eksterminację Polaków i Żydów w Ciechanowie ilustrują następujące fakty masowego terroru: 10 września 1939 roku rozstrzelano kilka osób na cmentarzu, 20 lutego 1940 roku zwieziono kalekich i ułomnych i kilkaset osób rozstrzelano w lesie ciechanowskim. W listopadzie 1942 roku spędzono Żydów z Ciechanowa do zamku, trzymano ich tu kilka dni i wywieziono do obozów zagłady, a część wymordowano w Czerwonym Borze.

W powiecie w walkach zbrojnych poległy 473 osoby, rozstrzelanych i powieszonych było 7 295, zamordowanych w obozach – 839, zmarłych w wyniku robót – 123, zmarłych od ran – 86. Razem życie straciło – 8 816 osób. Wywieziono na roboty – 10 159 i wysiedlono – 6 224

Na pograniczu rejonu mławskiego i przasnyskiego zlokalizowano poligon Wehrmachtu. W latach 1941–1943 w Przasnyszu, Ostrołęce i Ciechanowie stacjonowały m.in. 491. pp, 461. dywizja zapasowa, brygada szkolno-zapasowa „Herman Goering”, 151. dywizja uzupełnień, 461. dywizja do zadań specjalnych oraz pododdziały różnych służb i broni. Siły policyjne i wojskowe liczyły w rejencji kilkanaście tysięcy. W Ciechanowie, w styczniu 1944 roku stacjonowało dowództwo 421. brygady piechoty, 392. pp, 105. zapasowy batalion piechoty i batalion SA.

Grabież Wehrmachtu w drugiej połowie 1944 roku

Grabież Rejencji Ciechanowskiej przez Wehrmacht była masowa. Rejencja ciechanowska znalazła się bowiem na wiele miesięcy w II połowie

1944 roku na bezpośrednim zapleczu stutrzydziestokilometrowego odcinka frontu wschodniego od Narwi – Modlina po Nowogród. Budowano umocnienia i fortyfikacje, pozycje obronne oraz masowo wysiedlano ludność polską i grabiono jej dobra. Zrywano nawet tory kolejowe, linie wysokiego napięcia, wysadzano wszystkie mosty opuszczając dany obszar. Niszczono zakłady przemysłowe, rzemiosło, mosty, dworce, wywożono magazyny żywności, zapasy rud, surowców, bydło, drzewo itp. Dobra materialne miały być wywiezione do Rzeszy, a obiekty mieli wysadzić, zniszczyć saperzy Wehrmachtu tuż przed wycofaniem się Niemców na zachód. Ludność polską mieli wywieźć Niemcy na przymusowe roboty do Rzeszy lub obozów prac fortyfikacyjnych. OKW (Oberkommando der Wehrmacht) powołało do realizacji tych zadań specjalny wojskowy aparat gospodarczy w Oddziałach Gospodarczych Wehrmachtu. W połowie 1944 roku obszarem operacyjnym 2. AOK (Korpus Armijny) stała się rejencja ciechanowska. Dowódcą był gen. Walther Weiss. 7 sierpnia 1944 roku odbyły się rozmowy w Ciechanowie ustalające plan prac fortyfikacyjnych, zaopatrzenia Wehrmachtu i planu ewakuacji z powiatu Ciechanów. W okresie lipiec–wrzesień 1944 Grupa Armii „Środek” wywozła z ciechanowskiego i białostockiego – 103 945 osób z tego 75 259 do Rzeszy, 25 013 do obozów prac fortyfikacyjnych i 13 673 do innych prac. Niemcy utworzyli w Ciechanowskim 15 obozów prac fortyfikacyjnych i skierowali do budowy umocnień, kolei, lotnisk 40 000 robotników polskich – tylu pracowało powołanych lub schwytyanych we wrześniu 1944 roku na rzecz Wehrmachtu.

Wywożono masowo maszyny i urządzenia, surowce z fabryk i warsztatów rzemieślniczych np. w okresie 20 czerwca–20 grudnia 1944 wywieziono z Ciechanowskiego (2.AOK) na 1 922 wagonach i 559 samochodach ciężarowych Wehrmachtu 42 131 ton urządzeń i maszyn przemysłowych. Grabiono również bydło i płody rolne np. 2. AOK w okresie tym wywozła 102 372 sztuki bydła, 26 313 świń, 7 282 owiec, 20 757 koni, 4 101 sztuk drobiu, które stanowiły 197 122 ton i zostały przerzucone do Rzeszy 7474 wagonami, 17 781 samochodami i 20 statkami. Wywożono też cukier, owoce, kukurydzę, rośliny oleiste i zioła. Masowo wycinano lasy, np. tylko w listopadzie 1944 roku 2. AOK przeznaczyła 52 900 m³ drewna na paliwo, a w okresie 20 czerwca–20 grudnia 1944 wywozła do Rzeszy 603 wagonów i 100 samochodów drewna, czyli 11 256 ton. Polityka ta doprowadziła

do totalnej eksploatacji i zniszczenia Ciechanowa i powiatu, jego budynków, przemysłu, rzemiosła, kolei, sieci łączności.

Powiat liczył w 1945 roku 1209 km², ale ludność – 72 976, czyli zmniejszyła się z 656 (1939) do 60 (1945) na 1 km². Zniszczono 14,3% zagród wiejskich. Straty bydła wynosiły 92,5%, trzody chlewnej – 84,1%, koni – 54%, owiec – 83,4%. Dane te potwierdzają eksploatacyjny i zbrodniczy charakter polityki okupanta w Ciechanowie, biorąc pod uwagę także ofiary terroru (aresztowanych, zamordowanych i wysłanych do obozu) np. Grupa Armii „Środek” z ciechanowskiego i białostockiego i warszawskiego w okresie czerwiec–wrzesień 1944 roku wywoziła 462 409 osób (157 324 na roboty do Rzeszy, 25 013 do okopów, 280 072 do innych prac, a 68 422 do obozów koncentracyjnych). Przeciw tej polityce powstał cywilny i zbrojny ruch oporu, który miał trudniejsze warunki działania niż w Generalnym Gubernatorstwie, ale istniał od października 1939 i działał do końca okupacji. Jego centra stanowiły Ciechanów, Mława i Płock.

Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa

Początki konspiracji wojskowej w Ciechanowie sięgają końca października 1939 roku, kiedy to Dowództwo Główne Służby Zwycięstwu Polski wysłało do Ciechanowa kolejnego emisariusza ppłk. Tadeusza Tabaczyńskiego „Mazura”, „Kurpia” w celu stworzenia struktur Służby Zwycięstwu Polsce w terenie. Docierając do polityków i wojskowych w ciechanowskim utworzył struktury terenowe w Ciechanowie. Po nadesłaniu jednak przez Komitet ds. Kraju i Rządu RP, rozkazu Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego o przekształceniu Służby Zwycięstwu Polski w Związek Walki Zbrojnej, Północne Mazowsze weszło do obszaru I. warszawskiego tej organizacji. Komendantem okręgu Warszawa-Województwo został Henryk Józewski „Olgierd”, a następnie ppłk Alojzy Horak „Nestorowicz”. Okręg obejmował 21 powiatów, w tym 11 włączonych do Rzeszy. Dowództwo okręgu Warszawa-Województwo stanowili: w I kwartale 1940 roku m.in. ppłk A. Horak „Nestorowicz” i ppłk T. Tabaczyński „Kurp”. W podokręgu Północnym ZWZ „Królewiec” (Mazowsze Północne) komendantem został por. Eugeniusz Filipowicz, następnie ppłk T. Tabaczyński. Szefem wyszkolenia był Franciszek Jurecki „Tatar”, a szefem łączności – pchor. Tadeusz Jurecki „Wrona”.

Podokręg północny „Olsztyn”, potem „Garbarnia”, „Kooperatywa”, „Tuchola”, „Browar” podzielono na 4 inspektoraty. Inspektoratem ciechanowskim (II) z obwodami w Ciechanowie i Płońsku dowodził inspektor ppłk T. Tabaczyński.

W sprawozdaniu okręgu odnotowano, że 1 listopada 1941 roku było w nich 30 plutonów uzbrojonych i 36 nieuzbrojonych. Cały okręg liczył 18 231 żołnierzy, w tym 649 oficerów, 385 podchorążych, 4 105 podoficerów, 13 166 szeregowych, 2 362 cywili, 713 kobiet. Dobrze zorganizowany w podziemiu był już wówczas powiat ciechanowski, w tym garnizonowe miasto Ciechanów, gdzie wróciło i było wielu oficerów rezerwy i podoficerów 11. pułku ułanów.

Ciechanów miał utrudnioną łączność z Warszawą przez granicę z Generalnym Gubernatorstwem. Szlaki łączności przebiegały przez: Ciechanów–Nasielsk–Nowy Dwór do Warszawy lub z Warszawy przez Sochaczew–Płock–Ciechanów. Stąd łączność zapewniali głównie kolejarze – członkowie ZWZ. Sieć tę budował „Pawłowski”, który kierował firmą zaopatrującą urzędy w pomoce biurowe. Obwód Ciechanów miał stały punkt łączności na bazarze przy Żelaznej Bramie w Warszawie. Powołano w Ciechanowie Pogotowie Polek jako pomoc wojsku (potem WSK, Wojskowa Służba Kobiet). W „Tucholi” liczyła ona 77 kobiet. Miasto Ciechanów było objęte już pierwszym planem powstania powszechnego nr 54 i stanowiło ognisko walki do zdobycia. Plan powstania nr 54 powstał na przełomie 1941/1942 i w związku z nim utworzono z okręgu Warszawa Województwo „Morskie Oko” obszar I warszawski „Cegielnia”, którego komendantem został gen. Albin Skroczyński „Łaszcz”. Obszar był podzielony na podokręgi: południowy m. Warszawa „Drapacz”, wschodni „Struga”, zachodni „Hallerowo” oraz północny „Tuchola”. Biuro Informacji i Propagandy okręgu wydawał pisma „Tygodnik Informacyjny”, „Nowa Armia Nowej Polski”, które dowożono do Ciechanowa. „Tuchola” miała też własne pisma i wydawała druki akcji „N”. Komendantem podokręgu „Tuchola” w latach 1942–1944 był ppłk T. Tabaczyński. Oddziałem V kierowali: pchor. Tadeusz Jurecki „Wrona” (w sierpniu 1942 aresztowany i powieszony 17 grudnia 1942 w Zamku), Joanna Jurecka „Teresa” (1942–1943), por. Wojciech Hołyński „Kuba”.

Podokręg miał cztery inspektoraty, które również miały rozbudowane sztaby. Obwód Ciechanów był w II inspektoracie razem

z obwodem Mława, Działdowo, Płońsk południe, Płońsk północ, Przasnysz, którego inspektorem był mjr Stanisław Nakoniecznikoff-Klukowski „Gryf”.

Między ppłk. T. Tabaczyńskim a mjr. S. Nakoniecznikoffem-Klukowskim, który z częścią organizacji przeszedł do NSZ, doszło do zatargu, co zdeorganizowało przygotowania powstańcze. Trwały też rozmowy na rozkaz Naczelnego Wodza, by scalić Polską Organizacją Zbrojną, Polską Organizacją Narodowo-Syndykalistyczną, Narodową Organizacją Wojskową z Batalionami Chłopskimi. Odbywały się one także w Ciechanowie i objęły obwód Ciechanów, gdzie były struktury tych organizacji. Zgodnie z planem nr 54 okręgi miały mieć na okres powstania łączność radiową z Komendą Główną. Podokręg „Tuchola” odbierał więc nadal pocztę w „Sklepie B” we wtorki, czwartki, soboty w Warszawie. Słabo był tu rozbudowany także aparat Administracji Zewnętrznej, a następnie Wydział Wojskowy AK. Montował go oddelegowany kpt. Wawrzyniec Bloch „Borowicz”, a po jego śmierci inż. Kazimierz Howiecki „Sierpiński”. Administrację Zastępczą scalono w 1943 roku z Delegaturą RP podokręgu „Tuchola”. Nie otrzymywano zrzutów broni z O VI Sztabu Naczelnego Wodza. W ciechanowskim brak było partyzantki, słaby był Związek Odwetu, a także Kedyw i Wojskowa Służba Ochrony Powstania, które nie rozwinęły się, limitowane m.in. małą ilością broni. Była WSK, ale brak było zespołów sanitarnych, izb chorych i szpitali polowych przygotowywanych na okres powstania. Dotyczyło to także m. Ciechanów i obwodu ciechanowskiego. Otwarta walka z Niemcami była tu znacznie trudniejsza, ze względu na warunki, niż w GG, stąd jej rozmiary były także mniejsze. Rozbudowywano jednak służby, struktury sztabowe i terenowe, montowano i szkolono plutony, wcielano scalone organizacje do kompanii i batalionów ZWZ-AK czyniąc je coraz lepszymi organizacyjnie, w zakresie konspiracji i bardziej wyszykowanymi.

W maju 1942 roku Obwody Ciechanów, Działdowo, Mława podporządkowano nowemu inspektoratowi ppor. Bronisławowi Żebrowskiemu „Nurkowi”, który został aresztowany 27 lipca 1942 roku i powieszony tego samego dnia. Następnie p.o. inspektora był kierownik referatu I Komendy Obwodu Ciechanów sierż. Władysław Jabłoński „Wrzos”. We wrześniu 1942 roku inspektorat II objął por. Kazimierz Załęski „Jaworski”, „Jon”.

W połowie 1943 roku, w wyniku reorganizacji struktur podokręgu w skład inspektoratu „B” – kom. kpt. C. Benicki „Komar” – obok obwo-
du Ciechanów, weszły obwo-
dy: Płońsk, Pułtusk. Z obwodów Dziadłowo
i Mława utworzono inspektorat „W” z inspektorem ppor. Pawłem Rachoc-
kim „Jurandem”. Posiadał on referaty od I do VI, komendę Kedywu, pa-
trol kurierów (2–3), a nawet Wojskowy Sąd Specjalny (II inspektorat Cie-
chanów – na czele z sędzią Feliksem Bieńkowskim „Koral”, por. „Róża”,
„Kropka” i prokuratorem por. Stanisławem Krześcińskim „Zegarek”).

Obsada inspektoratu „B” Ciechanów w początku 1944 roku była
następująca:

inspektor kpt. Czesław Benicki „Życica”, „Komar”
szef referatu I i IV – por. Wacław Pikus „Wir”
szef referatu II – ppor. Wojciech Hołyński „Kuba”, kurier „Z” –
„Płomień”, kurier „W” – „Maur”, potem „Wybuch”
szef referatu III – Kazimierz Wronka „Maczuga”
szef referatu V – łączność konspiracyjna – „Szega”
szef referatu VI – „Baśka”, kolporterzy: „Wróbel”, Jan Drężak „Se-
lim”, „Tasiemka”
szef Kedywu – „Gracz”, następnie Karol Biliński „Ego”.

Komendantem obwo-
du Ciechanów był ppor. Bronisław Trentowski
„Chmura”.

Obwód miał na swoim uzbrojeniu: 24/ – pistolety, KB – 18/3600,
rkcm – 2/-, ckm – nie posiadano. Broni było więc w obwodzie mało,
co ograniczało walkę bieżącą, nie mówiąc już o zaopatrzeniu oddzia-
łów powstańczych. Odebrana broń ze zrzutu w Rzewinie wiosną 1943
roku (12 zasobników – 2 km, kilkanaście pm, 20 pistoletów, kilkadzie-
siąt granatów, 2 radiostacje, kilka radioodbiorników, trotyl) nie wy-
starczała nawet dla obwo-
du Płońsk. Nie zmienił ten zrzut w niczym
słabego uzbrojenia obwo-
du Ciechanów. Planowane zrzuty dla Ciecha-
nowa w czasie „Burzy” również nie zostały wykonane.

Obsada komendy obwo-
du ZWZ-AK Ciechanów:

Komendant: por. Tadeusz Sobolewski „Cis” (NN–czerwiec 1942),
ppor. Bronisław

Żebrowski „Nurek” (czerwiec–27 lipca 1942 r.), ppor. Ludwik Kru-
piński

„Szczerba”, „Drzewiec”, „Korwin” (lipiec 1942–wrzesień 1942),
ppor. Wacław Pikus

„Wir” (wrzesień 1942–styczeń 1943), „Mirosław” (styczeń–lipiec 1945), ppor. Bronisław

Trentowski „Chmura” (lipiec 1943–styczeń 1945)

Zastępca: pchor. L. Krupiński „Okrzeja”, „Szczërba” (luty 1942–kwiecień 1944),

ppor. Zygmunt Trociński „Marek” (kwiecień 1944–styczeń 1945)

Referat I – szef: ppor. Tadeusz Wrotny „Kula” (NN – wrzesień 1944)
sierż. Władysław Jabłoński „Wrzos” (lipiec 1944–styczeń 1945)

Referat II – szef (NN), Stanisław Flakowski „Kret”, „Turek”

Referat III – szef – ppor. Bronisław Żebrowski „Nurek” (NN–czerwiec 1942)

ppor. Ludwik Krupiński „Szczërba” (czerwiec–sierpień 1942), ppor. Waclaw Pikus „Wir (sierpień–wrzesień 1942), por. Henryk Tyszka „Grab” (NN–czerwiec 1941)

Referat IV – ppor. T. Wrotny „Kula” (czerwiec 1944–styczeń 1945)

Referat V – ppor. Zygmunt Trociński „Marek”

Referat VI – ppor. Z. Trociński „Marek”

Referat Kedywu – „Duch” (styczeń 1943–styczeń 1945).

Ustalenie obsad sztabów placówek ich stanów osobowych, jak i obwo-
du Ciechanów jest trudne. Obwód Ciechanów miał wówczas 30 uzbrojo-
nych i 36 nieuzbrojonych plutonów (1 listopada 1941 r.), a 1 lutego 1942
miał 123 pistolety, 117 KB, 4 rkm, 2 lkm, 3 ckm, 464 granaty, 20 kg
materiałów wybuchowych. Ilość ta wskazuje, że dane o 30 plutonach
uzbrojonych są zawyżone. Można więc przyjąć, że obwód liczył 2 550
żołnierzy. Stany podokręgu 1 stycznia 1945 r. wynosiły 7 080 żołnierzy,
w tym obwód Ciechanów – 1 180. Był to jednak okres po masowej ewa-
kuacji części ludności Ciechanowa i powiatu przez 2. AOK, która objęła
zwłaszcza młodzież męską, w tym zorganizowaną w szeregach AK.

W zakresie walki bieżącej dominowały w obwodzie Ciechanów sa-
botaż i dywersja prowadzone przez patrole Związek Odwetu, następ-
nie Kedywu dowodzone przez „Ducha”. Nie było tu oddziałów party-
zanckich. Patrole AK liczące 9 osób miały wziąć udział w akcji odwe-
towej na Niemcach w Prusach Wschodnich, której plan powstał u szefa
Kedywu podokręgu „Antka”, latem 1943 roku, ale brakło im broni,
amunicji i nie wykonano wówczas tej karnej akcji, przełożono ją na
1944 rok. Prowadzono akcje likwidacyjne konfidentów. Kedyw pod-
okręgu zlikwidował konfidenta Franciszka Zielińskiego „Włóczęgę”

z Iłowa, kuriera AK do Warszawy, który po aresztowaniu przez gestapo podjął z nimi współpracę na początku 1942 roku i wydał wielu konspiratorów AK, m.in. Niemcy powiesili 18 września 1942 roku w Rościszewie 14 żołnierzy AK, w Płocku – 11, a 17 grudnia tego roku w Mławie – 4, w Przasnyszu – 4, w Pułtusku – 5, w Ciechanowie – 3 żołnierzy AK (na Zamku w Ciechanowie, w tym Tadeusza Jurckiego „Wronę”, Kazimierę Grzelak, Zenobię Jelińską „Tereskę”). Straty w wyniku aresztowań w obwodzie Ciechanów wyniosły 100 konspiratorów, a w całym podokręgu ok. 1 200 członków AK.

Obwód ciechanowski AK miał rozbudowaną sieć wywiadu, kierował nią Stanisław Flakowski z Urzędu Drogowego w Ciechanowie, który miał możliwości poruszania się po terenie. Jeździł rowerem po całym powiecie i zbierał meldunki oraz zestawiał je w raporty z całego obwodu. Punkt kontaktowy był na ul. Szkolnej w Ciechanowie, obok siedziby gestapo. Posiadał on też stałą placówkę na stacji kolejowej oraz w wielu instytucjach okupanta, w tym w żandarmerii np. żandarm z Ciechanowa ostrzegł Flakowską, by nie przyjmowała do ukrycia dziecka żydowskiego z Ciechanowa, o co prosiła jego matka, gdyż wiadomość ta dotarła już do żandarmerii niemieckiej. Dotarł on nawet do gmachu gestapo, gdzie pracowały trzy agentki AK: „Jadzia I” (narzeczona – Władysława Robakiewiczza „Słowicza” – oficera wywiadu) – „Jadzia II”, „Celinka”. Dostarczały one dane o przesłuchaniach więźniów, przebiegu śledztwa i zbrodniach dokonywanych przez Niemców na Polakach.

Wywiad ciechanowski miał także komórkę legalizacyjną fabrykującą metryki urodzenia, kennkarty, karty pracy, karty meldunkowe, żywnościowe i in. Obwód Ciechanów nie dysponował łącznością radiową – zrzucano tylko 2 radiostacje w podokręgu wiosną 1943 roku, w obwodzie Płońsk, ale obie wpadły w ręce Niemców. Szkolono jednak radzistów, telegrafistów, ale dominowała łączność konspiracyjna – kurierska do końca okupacji na tym terenie.

Uruchomiono w obwodzie Ciechanów szkolenie wojskowe plutonów, drużyn i pojedynczego strzelca wg wytycznych Komendy Głównej, przygotowując je do akcji powstańczej, a od końca 1943 roku do akcji powstańczej „Burza”. Opracowano jej plan, odtworzenie oddziałów i zgrupowań do zajęcia Modlina, Ciechanowa, obiektów i ognisk walki oraz odtworzenia po wojnie Polskich Sił Zbrojnych.

W planie powstania nr 154 podokręg północny „Tuchola” miał opanować ogniska walki: Ciechanów, Płońsk, Sierpc, Mława, Maków, Przasnysz oraz węzły kolejowe w Pułtusku i Nasielsku. Plan Odtwarzanie Sił Zbrojnych dla obwodu Ciechanów zakładał odtworzenie tu 11. pułku ułanów AK (obwody Ciechanów i Płońsk), który miał zdobyć twierdzę Modlin, co było nierealne. Oddział Kedywu por. Kossakowskiego miał uderzyć wypadem na Prusy Wschodnie. Po wydaniu rozkazu do „Burzy” podokręg miał realizować swoje lokalne zadania. 22 lipca 1944 roku komendant podokręgu ppłk Ludomir Wysocki otrzymał rozkaz czuwania od 25 lipca i ogłoszenia stanu czujności do powstania oraz gotowości do wykonania „Burzy”. Siły podokręgu miały uderzać na wycofujące się kolumny końcowe Wehrmachtu. Wybuch powstania warszawskiego zaktywizował tutejsze AK, ale nadal brak było broni do akcji powstańczej na tym terenie.

Przez Ciechanów przeszły oddziały nacjonalistów ukraińskich, gwałcąc kobiety i dokonując grabieży oraz prowokacji przy zakupie broni np. w Gutkowie zginęło 2 żołnierzy AK – Albin Krupiński „Konar” i Tadeusz Rzeszotarski „Żuk”, a Józef Żebrowski „Orlik” zdołał uciec. W odwecie Ukraińcy następnego dnia powiesili jego ojca Piotra Żebrowskiego „Dębskiego” i brata „Orlika” – Zygmunta Żebrowskiego.

Inspektor kpt. Czesław Benicki „Komar” wydał 5 sierpnia 1944 roku, na odprawie w Grudusku komendantom obwodów rozkaz rozpoczęcia powstania w powiatach. Realizowano jednak nadal walkę partyzancką, zdobywając broń i przygotowywano batalion na pomoc Warszawie. Prowadzono w dalszym ciągu rekwizycję i akcje zaopatrzeniowe, rozbrojenia. Specyfikę akcji w obwodzie Ciechanów oddają dane podokręgu północnego „Tuchola”.

W obwodzie Ciechanów zorganizowano plutony, wyszkolono je, utworzono sieć łączności konspiracyjnej, kwater, lokali, system dowodzenia, ale obwód posiadał mało broni i teren był obsadzony przez 2. AOK. Stworzono jednak zaplecze gospodarcze „Kinga” dla akcji pomocy i zaopatrzenia powstańczych oddziałów AK. Wspierał te inicjatywy w powiecie Delegat RP inż. Kazimierz Hłowiecki. Rozpoznano też magazyny żywnościowe i materiałowe do przejścia w czasie powstania. Akcja ta jednak nie udała się. Obwód ograniczył akcję „Burza” głównie do sabotażu i dywersji. Po powstaniu warszawskim komendantem podokręgu był ppłk Ludomir Wysocki „Rosa”, „Mróz”,

a zastępcą kpt. Czesław Benicki „Komar”. Podokręg podzielono w końcu 1944 roku na dwa inspektoraty: I „BR”, obwody: Ciechanów, Płońsk, Pułtusk, Przasnysz, Maków z insp. kpt. C. Benickim „Koma-rem”. Komendantem obwodu Ciechanów był nadal ppor. B. Trentowski „Chmura”. Pozostałe obwody weszły do drugiego podokręgu.

Chłopska Organizacja Wolności „Raclawice” i Polska Organizacja Zbrojna

Na bazie Centralnego Związku Młodej Wsi „Siew” powstała jesienią 1939 roku Chłopska Organizacja Wolności „Raclawice”. Jej twórcą był Romuald Tyczyński – prezes „Siewu” na województwo warszawskie. Na Północnym Mazowszu ChOW organizował Leonard Sobański. Komitet Wojewódzki ChOW pod koniec 1939 roku objął m.in. powiat Ciechanów. Komendantem okręgu III POZ Północne Mazowsze został por. Tadeusz Rogoza-Rogoziński „Tadeusz”. Obwód Ciechanów należał do silnych ośrodków, stąd utworzono podokręg północno-wschodni Ciechanów „J”. Jego komendantem 7 listopada 1941 roku został ppor. Kazimierz Załęski „Jon”, inspektor III inspektoratu AK (Ciechanów, Mława, Pułtusk). POZ na tym terenie był w początkowym okresie okupacji najsilniejszą organizacją wojskową i w niektórych powiatach przewyższał stany ZWZ. Liczny też był POZ w powiecie ciechanowskim. Komendą powiatową POZ, „J-12” – Ciechanów, kierował ppor. K. Załęski „Jon”.

Ciechanowskie ChOW i POZ kolportowały prasę centralną i okręgu, prowadziły akcję pomocy społecznej i wywiad, szkolenie żołnierzy oraz sabotaż i dywersję. POZ posiadała placówki na terenie gmin, w powiecie ciechanowskim liczył ok. 1 000 członków, a w okręgu III „Mazowsze” ok. 7 000–10 000. Obwód Ciechanów liczył 2 500 żołnierzy, z czego 2/5 stanowili b. żołnierze POZ. Dotyczyło to także kadry oficerskiej i podoficerskiej.

Konspiracyjny ruch ludowy

a) Stronnictwo Ludowe „Roch”

W połowie 1940 roku, w powiecie ciechanowskim i Ciechanowie struktury SL „Roch” tworzyli: T. Kuligowski „Cham”, a na terenie

gm. Sońsk Józef Stefania „Sęk”. Nie udało się tu pozyskać części działaczy SL i Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”, którzy wcześniej weszli już do ZWZ-AK, stąd SL „Roch” powstał tylko w 5 gminach: Sońsk, Nużewo, Regimin, Gołymin, Krasne. W grudniu 1941 roku, we wsi Sońsk Kolonia, u Szczepana Dobosza, powołano Powiatową Trójkę SL „Roch” w składzie: Szczepan Dobosz „Sieczka” – przewodniczący, Jan Falba „Rosa” i Stanisław Trzciniński „Ziarno” z Gołotczyzny. Wszyscy byli przedwojennymi ludowcami z PSL „Wyzwolenie” potem SL, ZMW RP „Wici” i z CZMW „Siew”.

Ponadto, jak wspomniano, w początkowym okresie okupacji ludowcy ciechanowscy należeli do współorganizatorów ZWZ-AK w powiecie ciechanowskim m.in. komendantem obwodu był ppor. Ludwik Krupiński „Szczerba”, „Okrzeja”, „Korwin”, a działali ppor. Waław Pikus „Wir” (z SL), ppor. Bronisław Trętowski „Chmura” (SL), Stanisław Mielczanek (ZMW RP „Wici” z Sarnowej Góry), Andrzej Mielchowski (ZMW RP „Wici” z Kotermania), Wiktor Wyniemko „Izydor” (ZWM RP „Wici” ze Skrobocina), Zygmunt Świtalski (ZMW RP „Wici” z Ojrzenia) i in. Pozostali oni w ZWZ-AK do końca okupacji, pełniąc dowódcze funkcje w obwodzie Ciechanów.

Skrzynka kolportażowa prasy SL „Roch”, Ludowego Związku Kobiet była w Ciechanowie u Kazimierza Nawotki, a kolporterem i łącznikiem był Jerzy Wójtowicz „Pogodny”. Ciechanów był węzłem łączności SL „Roch” na szlaku nr 1 i 2 do Warszawy przez Sońsk–Klukowo–Kikoły–Legionowo–Warszawa. Drugi zaś biegł przez Ciemnowo–Gzy–Kacice–Pniewo–Wyszków–Tłuszcz–Warszawa. Były one ze względów bezpieczeństwa zmieniane. Na przykład schwyty przy przekraczaniu granicy rejencji Ciechanów z GG w Mierzęcinie ppor. Antoni Załęski „Torf” (znaleziono przy nim „lewe” pieczętki akcji „Apasz”, prasę podziemną, pieniądze dla TON), został osadzony w więzieniu gestapo w Ciechanowie. W czasie śledztwa był katowany i torturowany przez 40 dni. Miał połamane ręce i nogi, wyrwane paznokcie. Do jego celi wprowadzono konfidenta, by go rozpracował i aresztowanych przewencyjnie chłopów z jego wsi, ale nikogo nie wydał. Wielu konspiratorów ciechanowskich zamordowano też w Forcie III w obozie Pomiechówku lub w innych obozach w Rzeszy, Mauthausen, Stutthofie, Auschwitz, Dachau.

b) Bataliony Chłopskie

SL „Roch” tworzyło w powiecie ciechanowskim struktury swojej organizacji wojskowej – Bataliony Chłopskie. Powstały one z pewnym opóźnieniem, bo „Roch” oddał wcześniej oficerów, podoficerów i żołnierzy WP do ZWZ-AK i tam pozostali. Sięgano do rezerw „Wici” i „Siewu”. Powołano w 1941 roku komendę BCh obwodu Ciechanów. Weszła ona do BCh podokręgu „Wkra”.

Zarówno ppor. „Torf”, jak i ppor. „Mars” budowali struktury komend powiatowych BCh w Ciechanowie. Podokręg „Wkra” podzielono na trzy inspektoraty. Inspektorem ciechanowskim został kpt. Jan Załęski „Pecyna”. Dostosowywano tu struktury BCh do struktur AK, ze względu na planowane w bliskiej perspektywie scalenie BCh z AK. W czerwcu 1944 roku „Mars” wydał bowiem wytyczne do sporządzenia planów mobilizacyjnych w obwodach na okres powstania. Rozkaz ppor. „Marsa” z lipca 1944 roku nakazał też wzmożenie szkolenia bojowego i podjęcie walk partyzanckich oraz ćwiczenie koncentracji, manewru, natarcia, obrony osiedla, zapory, odwrotu, działania odwodów, walki w lesie, walki nocą, zasadzki i taktyki działań partyzanckich. W lipcu 1944 roku przygotowano do scalenia oddziały taktyczne BCh w zwartych plutonach z ich dowódcami z AK. W obwodach zostały one wstrzymane, bo część sił pozostawiono dla ochrony SL „Roch” i Delegatury RP (Państwowy Korpus Bezpieczeństwa, Straż Samorządowa, Ludowa Straż Bezpieczeństwa). Mimo więc już ustalonych przydziałów, zadań, kodów i szyfrów łączności, pocztów, jednolitych opasek, scalenie wstrzymano. Podokręg AK-BCh miał m.in. obok akcji powstańczej na swoim terenie, wziąć udział w realizacji planu uderzenia na Prusy Wschodnie. Zorganizowały BCh w Prusach Wschodnich nawet obwód „Wystruć” (powiat Istenburg) – kom. Antoni Rejewski „Wilk”. Plan ten miał realizować m.in. obwód Ciechanów, który miał nr 14 i wchodził do okręgu II Warszawskiego oraz do podokręgu „Wkra”. Komendantem obwodu został Józef Stefaniak „Sęk”, zastępcą – Tadeusz Szczech „Kurhan”.

Donosy do gestapo w Ciechanowie przejmowała placówka BCh, np. Zygmunt Wiloch „Wiśnia” z BCh przejął w Stupsku na poczcie w Koponkach donos z 29 nazwiskami członków AK z gm. Sarnowo, wciągniętych przez b. sierżanta WP tam zamieszkałego. Przekazano go do WSS AK (Wojskowy Sąd Specjalny AK) w celu ukarania winnego. Pracująca

w Urzędzie Gminy w Sońsku – Jadwiga Kuberkówna-Wójtowicz „Dębiska” prowadziła wywiad, uratowano dzięki jej pomocy Józefa Grzela-ka (działacza PPS, potem przewodniczącego Miejskiej Rady Narodowej w Ciechanowie). Współpracowała z Ireną Rutkowską nauczycielką, wy-dawały „lewe” dowody osobiste chroniące przed aresztowaniem.

Wywiad kolejowy na stacji w Ciechanowie przekazywał dane o ru-chu pociągów Gennadijowi Bratczykowi „Smirnowowi” w zamian za otrzymaną latem 1944 roku broń k. Myślińska. Łącznikiem był „Burta” z komendy podokręgu BCh. Wywiad objął też sieć poligon Wehrmachtu w Nosarzewie i miejsce postoju dowództwa niemieckiej dywizji oraz gestapo.

We wsi Budy Sułkowskie, już w 1940 roku ppor. A. Załęski „Torf” zorganizował w domu Stanisława Sychowskiego „Miotły”, kwaterę i punkt kontaktowy komendy podokręgu BCh „Wkra”. Tu były kon-ferencje podokręgu, spotkania. Gdy Niemcy wydali nakaz zmiany tymczasowych dowodów osobistych wprowadzając kennkarty z odcis-kiem palców, Sychowski zawiózł go do Ciechanowa, gdzie fotograf związany z podziemiem, Marian Więckowski wykonał mu zdjęcia do kennkarty. Sporządzono także inne niezbędne, „lewe” dokumenty, otrzymał kennkartę i kartę pracy legalizującą go na terenie powia-tu ciechanowskiego. Dużą rolę w tej akcji odegrała Jadwiga Kuberek „Dębiska”, kurierka, działaczka TON, która kierowała komórką infor-macyjno-legalizacyjną w gminie Sońsk, gdzie pracowała. Została ona aresztowana przez gestapo w Ciechanowie za działalność podziemną.

W latach 1943–1944, gdy BCh i AK podjęły otwartą walkę zbroj-ną z okupantem, Niemcy zaostrzyli terror, rozpracowując podziemie i aresztując jego działaczy. W ciechanowskim brak było warunków do walki partyzanckiej, dużych akcji, bitew, napadów, bowiem w Rejencji Ciechanowskiej tylko 17% powierzchni to lasy, więc brakowało dużych kompleksów leśnych do ukrycia oddziału. Ponadto sieć placówek gesta-po, żandarmerii, Straży Granicznej była gęsta i bardzo aktywna oraz wspierana przez miejscowych Niemców. Obowiązywał przy tym przy-mus pracy, a ponadto prowadzono tu zaostrożoną kontrolę osób niepra-cujących. Stąd aresztowania, egzekucje powodowały terror zbiorowy. Ponadto wysiedlano wszystkich Polaków ze wsi, wywoząc ich do Gene-ralnego Gubernatorstwa lub do Rzeszy. Terror ten wzrósł, gdy powiat stał się terenem przyfrontowym obsadzonym przez 2. AOK. Prowadzono

jednak tu akcje np. w październiku 1944 roku Oddział Specjalny T. Szczepcha – zastępcy komendanta obwodu Ciechanów BCh, podłożył ładunek pod tory na odcinku Gołotczyzna–Ciechanów, koło Bieniek. Wykolejono wówczas pociąg powodując kilka godzin przerwy w ruchu. Zostały rozbite dwa wagony. Całkowita naprawa uszkodzonych torów trwała 2 dni.

c) Akcja scaleniowa BCh z AK

Akcja scaleniowa BCh z ZWZ została zarządzona w obwodzie Ciechanów na rozkaz NW na początku 1941 roku. Sprawy scaleniowe BCh z AK szybko jednak stanęły w martwym punkcie, mimo że wielu ludowców będąc nadal w AK, współpracowało z SL „Roch”. Członkowie BCh byli przeczuleni od przedwojnia na sprawy sanacyjności wojska i wykorzystywanie go do polityki. Zachowywali i pielęgnowali własne ludowe tradycje, poczucie honoru. Sytuacja taka była w obwodzie ciechanowskim, gdzie BCh miały po tym rozkazie negatywny stosunek do AK i ze sprawą scalenia zwlekano tu do czerwca 1944 roku. Problem ten pod koniec 1943 roku trafił do Pełnomocnika KG AK ds. scalenia BCh gen. Ludwika Bittnera „Halki”. Pismo interwencyjne złożył on KG BCh płk. Franciszkowi Kamińskiemu „Trawińskiemu” z propozycją, by w podokręgu „Tuchola” inspektorem AK został kpt. Mieczysław Kazimierowicz „Mars” – komendant podokręgu BCh „Wkra”. Była to reakcja na interwencję z 5 stycznia 1944 roku komendanta okręgu II (warszawskiego) BCh Tadeusza Wyrzykowskiego „Arkadiusza” z Ciechanowa, który był przeciwnikiem scalenia i wystosował do komendanta obszaru I AK pismo w tej sprawie.

Istotnie rozbicia podokręgu dokonał mjr S. Nakoniecznikoff-Klukowski przechodząc z częścią AK do NSZ, którego został komendantem. Kpt. „Mars” na początku maja 1944 roku podpisał wstępną umowę scaleniową podokręgu BCh z AK, dotyczącą scalenia obwodów 18 (Mława) i 18a (Działdowo). Opór przeciw scaleniu postawił szczególnie wówczas kpt. Czesław Benicki „Komar” – inspektor ciechanowski AK (Ciechanów, Płock, Pułtusk). Impas scaleniowy przedłużył się do momentu wybuchu powstania warszawskiego. W sierpniu 1944 roku w Bieńkach, w powiecie Ciechanów doszło do kolejnego spotkania „Marsa” z „Komarem” w obecności „Chama”, ale nadal nie rozwiązano sporów scaleniowych. Scalenie BCh z AK nie dokonało się ostatecznie w powiecie ciechanowskim.

Obóz narodowy w podziemiu

Organizacja wojskowa Związku Jaszczurczego była nieliczna w ciechanowskim, a Narodowa Organizacja Wojskowa tworzona przez SN scalała się z AK. Stąd NSZ powstały tu głównie z narodowej frondy AK, Polskiej Organizacji Narodowo-Syndykalistycznej działającej w Ciechanowie i mławskim już w początku 1940 roku. Budowała głównie ona swoje struktury polityczne i była związana z ruchem narodowym i narodowo-związkowym we wsiach szlacheckich ciechanowskiego. W ciechanowskim Polską Organizacją Narodowo-Syndykalistyczną (PONS) organizowali Władysław Petrykowski i Stanisław Borodzicz – kierownik organizacyjny PONS. Jesienią 1940 roku PONS scalała się z ZWZ. Uczyniła to następnie tworzona przez Stronnictwo Narodowe Narodowa Organizacja Wojskowa, której plutony weszły do ZWZ obwodów Ciechanów i w skali podokręgu ZWZ „Tuchola”. Z kręgów SN wywodził się Delegat RP w Ciechanowie – inż. Kazimierz Iłowiecki „Sierpiński”.

Okręg II NSZ Północne Mazowsze „Wilk”, „Świerk”, „Bez” powstał więc później niż inne, wchodził do Inspektoratu Północnego „Pantera” obok XIII okręgu białostockiego. Inspektorem został w październiku 1942 roku przywódca frondy w podokręgu AK „Tuchola” – mjr Stanisław Nakoniecznikoff-Klukowski „Gryf”. W okręgu II NSZ był inspektorat rejonowy II Ciechanów i III Płońsk. Wpływy NSZ w ciechanowskim nie były duże, ale istniały struktury tej organizacji w mieście Ciechanów i niektórych gminach. Komendantem Okręgu Ciechanowskiego był mjr „Gryf”, zastępcą – kpt. Waclaw Majewski „Wacek”, następnie ppor. Józef Żbikowski „Grzymała”, szef sztabu – ppor. Stanisław Borodzicz Stanisław „Wara”. Podzielono teren na 4 Grupy Operacyjne, a te na obwody. Obwodem 4. był powiat Ciechanów, który obejmował miasto i powiat. Struktury NSZ rozbudowywano wśród młodzieży szlacheckiej, inteligenckiej, rzemieślniczej oraz wśród kobiet, rolników, jak i robotników. Stąd okręg II Północne Mazowsze NSZ wzrósł do 3 000 członków w 1944 roku, ale sąsiedni XIII Białystok liczył 6 250 i to bez Służby Cywilnej Narodu, Pomocniczej Służby Kobiet, Polskiej Akcji Specjalnej

NSZ miały rozbudowaną sieć wywiadu, legalizację, propagandę, kolportowano prasę. W swej strukturze miały Organizację

Polityczną, Tymczasową Radę Polityczną, służby i grupy zawodowe: „Zydel” (Związek Działaczy Ludowych), „Załogę” (środowiska robotnicze), „Praca i Walka” (młodzież), „Biuletyn Prawniczy” – (Związek Odbudowy Prawa), „Naród i Wojsko” (NSZ), „Narodowe Siły Zbrojne”. Miały pion administracyjny Służba Cywilna Narodu i pion walki bieżącej PAS. Na bazie NSZ powołano 26 czerwca 1945 roku Narodowe Zjednoczenie Wojskowe, który wszedł do okręgu XVI Mazowieckiego, kom. por. Zbigniew Kulesza „Młot”, następnie chor. Józef Kozłowski „Las” i „Babincz”. Potem powstał okręg XIII Mazowsze Zachodnie. W skład jego wchodził obwód Ciechanów.

Delegatura Rządu RP Okręgu Ciechanów „Jeziora”, „Ogródek II”, „Sad II”, „Strażnica”

Delegatura RP „Jeziora” powstała w 1941 roku w wyniku rozdziału podziemnego wojska od pionu cywilnej administracji rządowej. Skupiała powiaty województwa warszawskiego, jego północnej części tj. Ciechanów, Działdowo, Maków, Mława, Płock, Płońsk, Przasnysz i Sierpc. Delegatura do 1943 roku działała samodzielnie, po czym została włączona do Wojewódzkiej Delegatury woj. warszawskiego. Pierwszym Delegatem RP na region ciechanowski był inż. Kazimierz Hłowiecki „Sierpiński”, ze SN, a zastępcą Franciszek Midura z SL. W połowie 1943 roku „Sierpiński” został zastępcą Delegata Województwa Warszawskiego, ale w Okręgowej Delegaturze RP Ciechanów działał nadal.

Biuro Oświaty i Kultury – kierownika tajnej oświaty na podokręg ciechanowski pełnił Tadeusz Kuligowski „Cham”, „Prusak”, a pracowali ponadto: Kazimierz Kuligowski „Ful”, „Wróbel”, Jan Brodecki „Kozioł”, Paweł Ochocki, Ludwik Krupiński. Szefem Delegatury Powiatowej w Ciechanowie był inż. Edward Hihert, Stanisław Trzcński „Ziarno”, Powiatowej Komisji Oświaty i Kultury – Wacław Narczewski „Róża”.

Delegatura RP oprócz przygotowania podziemnej administracji państwowej i pionu bezpieczeństwa publicznego w podziemiu na i okres powojenny szkolnictwa, prowadziła niepodległościową i patriotyczną propagandę oraz walkę cywilną z totalnym systemem władzy okupanta i to na każdym jej odcinku. Inspirowała ona także

sabotaż indywidualny oraz bierny opór przeciw Niemcom, a także akcję solidarności i samopomocy społecznej, pomocy więźniom, jeńcom, rodzinom aresztowanych. Część tych akcji prowadzona była przez Polaków samorzutnie i żywiołowo, np. powszechnie mielono na wsi ręcznie na żarnach zboże na mąkę wobec niemieckich zakazów przemiału w młynach, tylko na kartki i po odstawieniu kontyngentu. Sabotowano także ogłaszane przez Niemców zapisy na Niemiecką Listę Narodową, a następnie do Związku Wydajnie Pracujących Polaków. Potępiano również Polaków kolaborujących z Niemcami i władzami okupanta. Widoczna była na ulicy Ciechanowa niechęć, nawet nienawiść do Niemców, których było tu w różnych okresach od 2 do 10%. Oburzenie za terror, odpowiedzialność zbiorową, grabieżczą eksploatację, masowe wysiedlenia, rasizm, liczne mordy Żydów i Polaków przeradzały się w nienawiść i opór totalny.

Dotyczyło to wszystkich dziedzin życia narodu polskiego, w tym kultury, religii i oświaty. Już w początku 1940 roku Tadeusz Kuligowski „Prusak” zorganizował agendy TON na Północnym Mazowszu. W tworzeniu TON w powiatach oparł się na ZNP, BCh i AK. Przerzucano tu z Warszawy książki i fundusze z Departamentem Oświaty i Kultury Delegatury RP m.in. przewoził je A. Załęski „Torf”. T. Kuligowski czynił to razem z ppor. Ludwikiem Krupińskim z AK i TON, w ten sposób działali także inni ludowcy m.in. ppor. Waław Pikus (TON i AK). Duże wsparcie dał oświacie tajnej Ludowy Związek Kobiet w postaci 1500 podręczników, które przekazał Eugeniusz Sitkiewicz – księgarz z Ciechanowa. Tajnie 500 egz. elementarza wydał Leon Bramczewski „Lubicz” (z BCh). Hasło „Każdy Polak winien nauczać” czyniło tę formę oporu ogólnospołeczną i przeciwgermanizacyjną. Rejonem TON w Ciechanowie kierowali Ludwik Krupiński (Ciechanów, Płock) i T. Kuligowski (Ciechanów, Maków, Przasnysz, Pułtusk).

W tajnym nauczaniu w ciechanowskim brało udział 120 nauczycieli i 19 osób nie będących nauczycielami. Objęto nauczaniem 1783 uczniów, największa grupa, 45 dzieci uczyła się na kompletach u Józefa Grzechocińskiego z Ciechanowa, a u Zofii Przyłuskiej – 58 dzieci w Głinojecku, ponadto w Ciemieniewku-Łazikach była pełna szkoła. Kierowali TON Waław Narczewski, Zygmunt Trzcziński „Marek”, Józef Miziołek, Józef Gołaszewski, Franciszek Jankowski, Henryk Koncki, Zygmunt Szczepankowski, Ludwik Kurpiński „Szczerba”,

Wacław Pikus „Wir”, Jan Ostrowski, a nauczali: Wacław Grzeszczak, Leonarda Zgolińska, Jerzy Wojtowicz „Pogodny”, Tadeusz Szczech „Kurhan”, Jan Falba „Rosa”, Mieczysław Brzeziński „Miłosz”, Kazimierz Wronka, i wielu innych, np. Kazimiera Dudzikowska-Kryszpy, Stanisław i Maria Korzycowie w Gogolach i Osieku Górnym.

Ogółem w podokręgu 750 nauczycieli uczyło 14 000 uczniów. Był to więc duży front oporu polskiego. Niemcy wpadli na trop tajnego nauczania i w listopadzie 1942 roku dokonali aresztowań nauczycieli i uczniów. „Aresztowane nauczycielstwo wywieziono do obozów koncentracyjnych, a młodzież na roboty do Rzeszy”. Należy zaznaczyć, że duża część nauczycieli wiejskich była też w BCh i prowadziła tajne komplety.

Obóz lewicowy i socjalistyczny

Michał Gwiazdowicz, działacz POW, ludowiec z PSL „Wyzwolenie” i Niezależnej Partii Chłopskiej, a następnie Zjednoczenia Lewicy Chłopskiej „Samoobrona” na początku okupacji wspólnie ze Stanisławem Sobczykiem i Janem Ordakowskim utworzyli grupę lewicową. PPR powstała tu dopiero w 1943 roku. Dopiero po przybyciu do kraju Marcelego Nowotki „Starego” utworzono Komitet Okręgowy Płock, a Teodor Kufel „Teodor” organizował Gwardię Ludową. Podokręg Płocki podlegał wówczas (wrzesień 1942 – maj 1943 r.) obwodowi V Łódź. W Ciechanowie i powiecie działała nadal grupa M. Gwiazdowicza, ale PPR w latach 1942–1943 nie było. Nie powstały w ciechanowskim Rady Robotniczo-Chłopskie ani Sierp i Młot, stąd nie było komunistycznych struktur podziemnych. Komitet Powiatowy powstał dopiero 2 lutego 1944 roku. W Ciechanowie do AL należeli: F. Pintara, Czesław Łyszkowski (dowódca) grupy sabotażowej, Jerzy Sokołowski z Pęczcina, Mieszczanowski, Zbigniew Kamiński, Stefan Jaworski, Michał i Kazimierz Gwiazdowicz, Kazimierz Bagiński. Sekretarzem KP PPR Ciechanów był Kazimierz Pijanowski „Kazik”, zastępcą – J. Ordakowski, dowódcą KP AL. – K. Gwiazdowicz „Bolek” (oficer wywiadu), szefem sztabu F. Pintara, członkiem sztabu Dobosz. Grupa AL K. Gwiazdowicza „Bolka” przy pomocy bomby plastikowej wysadziła w połowie 1944 roku pociąg towarowy k. Gołotczyzny, na linii Ciechanów–Nasielsk, powodując kilkugodzinną przerwę w ruchu kolejowym. W Osieku powstał oddział ze „spalonych” gwardzistów

Franciszka Felczaka „Skowronka”. Oddział ten uczestniczył 20 sierpnia 1944 roku w bitwie w Pokrytkach, brygady Synów Ziemi Mazowieckiej. Po bitwie dołączyli oni do ciechanowskiej grupy „Bolka”. Michał Gwiazdowicz „Adam”, łącznik 3. batalionu myszynieckiego został ranny i umieszczony pod fałszywym nazwiskiem w szpitalu w Ciechanowie. Wywiad prowadził lekarz ze szpitala w Ciechanowie dr Schwanke, z którym współpracowała siostra zakonna – Polka, pasjonatka.

Okręg GL-AL Płock obwodu V Łódź, potem Warszawa, dzielił się na okręgi, powiaty, miasta, gminy. Komenda Powiatowa AL Ciechanów powstała dopiero w maju 1944 roku. Dowódcą został Kazimierz Gwiazdowicz „Bolek”, a po przejściu przez niego do pracy w komezynie okręgu AL – Franciszek Pintara „Siemka”.

W pierwszej połowie 1944 roku okręg AL liczył w marcu 500, następnie wzrósł do 750 żołnierzy, a lipcu do 1250. Pod koniec maja 1944 roku utworzono brygadę AL Synowie Ziemi Mazowieckiej, której dowódcą był mjr Władysław Marchoń „Mazur”.

Brygada odebrała 3 zrzuty, z Polskiego Sztabu Partyzanckiego wykonała kilkadziesiąt akcji na obiekty gospodarcze okupanta, kolej oraz zlikwidowała kilku konfidentów i atakowała posterunki Wehrmachtu. W Ciechanowskim prowadził zbrojną akcję 4. batalion AL m.in. w Kucharach, Kondrajcu, to on wysadził pociąg na Gołotczyźnie.

Jednym z głównych politycznych celów lewicy w 1944 roku było utworzenie rad narodowych. Zebranie założycielskie Konspiracyjnej Rady Narodowej odbyło się 9 lipca 1944 roku w Teodorowie pow. Płock, pod przewodnictwem M. Gwiazdowicza. Powiatowa Rada Narodowa w Ciechanowie powstała w końcu września 1944 roku, w domu Adama Chrostka w Śmiecinie Nowym.

17 stycznia 1945 roku 2. armia uderzeniowa gen. Iwana Fiediuńskiego i 8. korpus pancerny gwardii gen. A. Popowa II Frontu Białoruskiego Armii Czerwonej rozbiły 7. dywizję pancerną Wehrmachtu i weszły do Ciechanowa. Niemcy dokonali przed opuszczeniem miasta mordy 40 osób na dziedzińcu Ratusza, 53 w budynku na Śląskiej i kilku na obecnej ul. 17 Stycznia oraz w ogrodzie gestapo. Konspiratorzy z obozu lewicy przystąpili do przejmowania władzy w mieście i powiecie. Sekretarzami KP PPR byli kolejno: Józef Jarosz, Wincenty Mieszkowski, Robert Gromek, Józef Nowak,

Franciszek Bagiński, aktywny był Marian Opalek. Liczba członków PPR w mieście gwałtownie wzrosła z 16 w styczniu do 1000 w lutym 1945 roku. Obóz londyński, w znacznej części tj. AK i narodowcy – NSZ, przeszedł do opozycji kwestionując suwerenność władz PPR po wyzwoleniu.

Powiatowa Rada Narodowa utworzyła własną przyszłą administrację m.in. zaproponowała na starostę Antoniego Tracza, członka PPR, burmistrzem Ciechanowa został Walerian Kozarzewski, przewodniczącym MRN – F. Pintara, Komendantem Powiatowym MO – J. Grzelak (z PPS), następnie Czesław Łysakowski. ZWM kierował Tadeusz Zalewski, PPS – J. Grzelak, SL – Adam Klimkowski. Pełnomocnikiem reformy rolnej był Feliks Pakieła, który rozparcelował 145 ze 165 majątków powyżej 50 ha. W opozycji do nowego porządku pozostawały oddziały NSZ – „Burza”, „Skowronek”, „Rój”, WIN – „Trzynastka”, które toczyły walkę z lewicą i NKWD po wojnie.

Ogółem w okresie 1 września 1944–1 września 1945 podziemie zbrojne wykonało (wg dr. W. Ząbka) 12 764 akcje na obszarze warszawskim. Od 1 stycznia 1946 roku do października 1946 roku z rąk podziemia zginęły tu 7 372 osoby, a od stycznia do października 1946 roku – 2 433. Walkę toczono z NKWD, UB i oddziałami LWP. Prowadziły ją oddziały organizacji „Nie”, Delegatury Sił Zbrojnych – płk. Jana Rzepeckiego „Ożoga” i WIN.

Piotr Matusak

Bibliografia

Eksploatacja siły roboczej i grabież ziem polskich przez Wehrmacht w końcowym okresie II wojny światowej. Wybór źródeł, wybór i opracowanie E. Kozłowski, P. Matusak, Poznań 1986.

Okręg Płocki 1942–1944. Z walk PPR, GL i AL, red. B. Kobuszewski, Warszawa 1977.

Tradycje niepodległościowe na północnym Mazowszu, Warszawa 1994.

Gmitruk J., Matusak P., Nowak J., *Kalendarium działalności bojowej Batalionów Chłopskich 1940–1945*, Warszawa 1983.

Gozdawa-Gołębiowski J., *Obszar warszawski Armii Krajowej. Studium wojskowe*, Lublin 1992.

Juszkiewicz R., *Mławskie Mazowsze w walce 1939–1945*, Warszawa 1968.

Juszkiewicz R., *Oddziały partyzanckie i wywiadowcze na pograniczu północnego Mazowsza i Prus Wschodnich*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 3/1973.

Korboński S., *Polskie Państwo Podziemne. Przewodnik po podziemiu z lat 1939–1945*, Paryż 1975.

Matusak P., *Ruch oporu w Polsce 1929–1945*, Katowice 1988.

Milewski J., *Kociewie w latach okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Warszawa 1977.

Pilaciński J., *Narodowe Siły Zbrojne. Kulisy Walki podziemnej 1939–1945*, Londyn 1976.

Przybysz K., *Ludowcy na ziemiach włączonych do Rzeszy 1939–1945*, Warszawa 1987.

Ptasiński J., *Z mazowieckich pól*, Warszawa 1968.

The City of Ciechanów During the Second World War of 1939–1945. Outline of research problems

Key words

Ciechanów, 1939 Defensive War, Polish defensive plans, German occupation, Nazi camps and prisons, the policy of occupation authorities, Home Army, People's Army, Polish Peasants' Battalions, resistance movement, the activity of the Polish Government Delegation for the Ciechanów District, secret teaching

Summary

The 1939 outbreak of war put an end to the rich city life and the Ciechanów County itself. Because of the specific location, this region was crucial for Polish defensive plans. Many military formations, which were to defend the borders of the Republic of Poland from the side of East Prussia, were deployed there. In the region of Ciechanów, took place some significant battles, which impacted the course of the 1939 Defensive War. The formation of the Government District of Ciechanów initiated the process of Germanization of all areas of life in this region. German authorities set up many labor camps and prisons for Poles.

The occupation policy ruined the economy, and contributed to the huge death toll. Yet, the society did not give up and organized different forms of resistance. It was the period when the Home Army structures were active, and military formations of peasant and national movements were established. The conspiratorial activity, coordinated by the Polish Government Delegation for the Ciechanów District (“Jeziorna”, “Ogródek II”, “Sad II”, “Strażnica”), appointed the underground administration, set up educational

system, and was responsible for the supervision of civil resistance. In 1944, the left-wing movement, which was also very active in this region, began to form national councils. Ciechanów was liberated by the Red Army in the middle of January 1945.

Ciechanów in den Kriegsjahren unter der deutschen Okkupation (1939–1945). Der Abriss der Untersuchungsprobleme

Schlüsselbegriffe

Ciechanów, Verteidigungskrieg 1939, polnische Verteidigungspläne, deutsche Besatzung, nationalsozialistische Lager und Gefängnisse, Politik der Besatzungsmächte, Polnische Heimatarmee [Armia Krajowa], Volksarmee [Armia Ludowa], Bauernbataillone [Bataliony Chłopskie], Widerstandsbewegung, die Tätigkeit der Regierungsdelegation der Polnischen Republik des Bezirks Zichenau [Delegatura Rządu RP Okręgu Ciechanów], geheime Bildung

Zusammenfassung

Der Ausbruch des Krieges im Jahre 1939 markierte das Ende des reichen Lebens der Stadt und des Landkreises Ciechanów. Wegen seiner Lage nahm das Gebiet einen wichtigen Platz in den polnischen Verteidigungspläne ein. Zahlreiche Militärgruppen mit der Aufgabe, die polnische Grenze zu Ostpreußen zu schützen, wurden dort untergebracht. In der Umgebung von Ciechanów fanden einige wichtige Gefechte mit den angreifenden deutschen Truppen statt. Diese militärischen Auseinandersetzungen beeinflussten den Verlauf des Verteidigungskrieges 1939. Die Entstehung des Regierungsbezirks Zichenau begann den Prozess der Germanisierung aller Lebensbereiche auf diesem Gebiet. In Ciechanów entstanden Arbeitslager und Gefängnisse für Polen. Die Besatzungspolitik führte zur Zerstörung der Wirtschaft. Auch Menschenverluste waren riesig. Die Gesellschaft gab trotzdem nicht nach und organisierte unterschiedliche Formen der Widerstandsbewegung. Tätig waren auch die Strukturen der Polnischen Heimatarmee [Armia Krajowa]. Zahlreiche Militärgruppen der Volksbewegung und der Nationalen Demokratie sind entstanden. Die konspirative Tätigkeit wurde durch die Vertretung der Regierung der Polnischen Republik des Bezirks Zichenau („Jeziorna“, „Ogródek II“, „Sad II“, „Strażnica“) koordiniert, die die konspirative Verwaltung und das Schulwesen berief und den zivilen Kampf beaufsichtigte. Auf diesem Gebiet war auch die Linksbewegung tätig, die im Jahre 1944 anfang nationale Räte zu gründen. Ciechanów wurde Mitte Januar 1945 von der Roten Armee befreit.

Цеханув во время войны с немецкими оккупантами (1939–1945). Очерк исследовательских проблем

Ключевые слова

Цеханув, оборонительная война 1939 г., польские оборонительные планы, немецкая оккупация, гитлеровские лагеря и тюрьмы, политика оккупационных властей, Армия Крайова, Народная армия (Армия людова), Крестьянские батальоны (Батальоны Хлопске), движение сопротивления, деятельность Делегатуры Правительства РП округа Цеханув, тайное обучение

Краткое содержание

Начало войны в 1939 году положило конец богатой жизни города Цеханува и его повята. Из-за своего местоположения, эта территория играла важную роль в оборонительных планах Польши. Там были расположены многочисленные военные группировки, которые должны были охранять границы РП со стороны Восточной Пруссии. В районе Цеханува произошло несколько военных стычек с атакующими немецкими войсками, которые повлияли на ход оборонительной войны 1939 года. Создание Административного округа Цихенау положило начало процессу германизации всех областей жизни этой территории. В Цехануве появились трудовые лагеря и тюрьмы для поляков. Оккупационная политика привела к разрушению экономики, а также к большому количеству смертей. Однако общество не сдалось и организовало разные формы движения сопротивления. Активно действовали структуры Армии Крайовой, создавались военные группировки народного движения и национального лагеря. Конспиративную деятельность проводила Делегатура Правительства на Родине округа Цеханув («Езёрна» („Jeziorna”), «Садик II» („Ogródek II”) «Сад II» (Sad II”), «Сторожевая башня» („Strażnica?”)), которая создала подпольную администрацию и организовала обучение, а также следила за гражданской борьбой. Активную деятельность проводило также на этой территории движение левых, которое в 1944 году приступило к созданию народных советов. Цеханув освобожден Красной Армией в середине января 1945 года.